

طراحی الگوی مدیریت استراتژیک اسلامی

با تأکید بر آیات قرآن کریم

(تاریخ دریافت ۱۴۰۴/۰۲/۱۵ تاریخ تصویب ۱۴۰۴/۰۳/۰۴)

بهزاد مرادی پور

کارشناس ارشد مدیریت

چکیده

مدیریت استراتژیک یکی از ابزارهای اساسی در هدایت سازمان‌ها به سوی اهداف بلند مدت و مقابله با تغییرات محیطی است. با این حال، اغلب مدل‌های موجود در این حوزه بر پایه رویکردهای غربی و عقلانیت ابزاری طراحی شده‌اند که توجه چندانی به ابعاد معنوی، اخلاقی و الهی ندارند. این خلأ، به ویژه در جوامع اسلامی که دین نقش پررنگی در ساختار فردی و سازمانی ایفا می‌کند، زمینه‌ساز ضرورت طراحی الگوهای بومی و مبتنی بر آموزه‌های اسلامی شده است. پژوهش حاضر با هدف طراحی الگویی مفهومی برای مدیریت استراتژیک اسلامی و با تمرکز بر آیات قرآن کریم انجام شده است. این مطالعه از نوع کیفی و مبتنی بر روش تحلیل محتوای اسنادی و کتابخانه‌ای است. داده‌های تحقیق از منابع تفسیری و مدیریتی معتبر استخراج شدند و سپس با رویکردی موضوع محور، مفاهیم کلیدی مرتبط با مدیریت استراتژیک مورد شناسایی قرار گرفتند. یافته‌ها نشان داد مفاهیمی چون مشورت (شوری: ۳۸)، برنامه‌ریزی (یوسف: ۴۷)، عدالت (نحل: ۹۰)، رهبری اخلاقی (سجده: ۲۴) و نظارت و پاسخگویی (صافات: ۲۴) می‌توانند مبنای یک نظام مدیریتی هدفمند، منسجم و الهی قرار گیرند. در نتیجه، الگویی چهارلایه شامل ارزش‌های بنیادین، فرآیندهای راهبردی، سازوکارهای راهبری و کنترل، طراحی و پیشنهاد گردید. الگوی پیشنهادی، ضمن برخورداری از مبانی توحیدی و اخلاق مدار، قابلیت اجرایی شدن در سازمان‌های اسلامی را داراست و می‌تواند مکملی برای مدل‌های متعارف غربی باشد.

واژگان کلیدی: مدیریت استراتژیک اسلامی، قرآن، عدالت، مشورت، رهبری ارزشی

مقدمه

در دنیای پرشتاب امروز، مدیریت استراتژیک به عنوان یکی از ابزارهای اصلی در هدایت سازمان ها برای دستیابی به اهداف بلند مدت ، جایگاه مهمی یافته است . الگوهای رایج در این حوزه اغلب بر پایه دیدگاه های غربی و مبانی سکولار بنا نهاده شده اند که در بسیاری موارد با فرهنگ و ارزش های اسلامی سازگار نیستند (دیوید^۱ ، ۲۰۲۰). از سوی دیگر ، اسلام به عنوان دینی جامع و کامل در زمینه های مختلف از جمله مدیریت ، اصول و آموزه های متعددی ارائه داده که در قرآن کریم به روشنی تبیین شده اند ؛ مفاهیمی همچون مشورت (شوری : ۳۸ ، آینده نگری (یوسف : ۴۷) ، عدالت (نحل : ۹۰) ، توکل (آل عمران : ۱۵۹) و رهبری صالح (بقره : ۲۴۷) از جمله محورهای مدیریتی در قرآن کریم هستند (طباطبایی ، ۱۳۷۴ ؛ مکارم شیرازی ، ۱۳۸۴). در چنین شرایطی، طراحی الگویی بومی برای مدیریت استراتژیک که با فرهنگ اسلامی و ریشه های قرآنی هماهنگ باشد، ضرورتی اجتناب ناپذیر است.

بخش اول: بیان مسئله

مدیریت استراتژیک به عنوان فرایندی نظام مند برای تدوین ، اجرا و ارزیابی تصمیمات و اقداماتی شناخته می شود که سازمان ها را در دستیابی به اهداف بلند مدت هدایت می کند (هیل^۲ و جونز^۳ ، ۲۰۱۳). با وجود توسعه فراگیر این دانش در جوامع مختلف ، بسیاری از الگوهای مطرح در این حوزه از بسترهای فرهنگی و فکری غربی نشأت گرفته اند . این الگوها بر اساس

۱- David

۲- Hill

۳- Jones

اصولی چون فردگرایی، سودگرایی و رقابت مطلق طراحی شده‌اند که با مبانی ارزشی اسلام، که بر تعاون، عدالت، توکل و شراکت معنوی تأکید دارد، تفاوت‌های بنیادین دارد (رضایی، ۱۳۹۷). در این میان، سازمان‌های اسلامی برای تحقق اهداف خود نیازمند الگویی هستند که نه تنها کارآمد و علمی باشد، بلکه با جهان‌بینی توحیدی و ارزش‌های قرآنی نیز سازگار باشد. یکی از مهم‌ترین منابع برای طراحی چنین الگویی، قرآن کریم است. قرآن، به عنوان کتاب هدایت، در حوزه‌هایی مانند تصمیم‌گیری، مشورت، برنامه‌ریزی، آینده‌نگری، مدیریت منابع، نظارت و ارزشیابی، آموزه‌های فراوانی ارائه داده است (طباطبایی، ۱۳۷۴؛ قرائتی، ۱۳۹۱). در حالی که پژوهش‌هایی در حوزه مدیریت اسلامی صورت گرفته است، اما کمتر پژوهشی به طور مشخص و نظام‌مند به طراحی یک مدل مفهومی از مدیریت استراتژیک مبتنی بر قرآن پرداخته است. فقدان چنین مدلی موجب می‌شود سازمان‌ها یا از الگوهای وارداتی استفاده کنند که با فرهنگ اسلامی بیگانه‌اند یا به صورت پراکنده از مفاهیم اسلامی بهره‌گیرند بدون آنکه انسجام نظری و عملی لازم را داشته باشند. بنابراین، ضرورت دارد الگویی جامع برای مدیریت استراتژیک اسلامی با تأکید بر آیات قرآن طراحی شود؛ الگویی که مراحل مختلف فرایند مدیریت استراتژیک را در بر گیرد و با مفاهیم بنیادین اسلامی از جمله توکل، عدالت، تقوا، بصیرت و ولایت‌پذیری سازگار باشد. این پژوهش در پی آن است تا این خلا را پر کند و الگوی یادشده را به صورت مفهومی و تحلیلی ارائه دهد.

بخش دوم: اهمیت و ضرورت

مدیریت استراتژیک به عنوان ابزاری کلیدی در هدایت سازمان‌ها، نیازمند تطبیق با فرهنگ و ارزش‌های جوامع اسلامی است. طراحی الگوهای مدیریتی برگرفته از قرآن، نه تنها گامی در

مسیر اسلامی سازی علوم انسانی است ، بلکه موجب تقویت هویت فرهنگی و فکری در نظام مدیریتی می شود . این امر به ویژه در سازمان های مذهبی و فرهنگی ، اهمیت بسزایی دارد .

از منظر ضرورت ، خلأ موجود در ادبیات نظری مدیریت اسلامی ، به ویژه در حوزه مدیریت استراتژیک ، پژوهش های بومی و نظام مند را ایجاب می کند . بسیاری از مدل های رایج ، با مبانی دینی همخوانی ندارند و موجب چالش در سازمان های ارزشی می شوند . بنابر این بهره گیری از مفاهیم قرآنی و منابع تفسیری و ارائه الگویی مفهومی و کاربردی برای ارتقای کارآمدی ، با اصول توحیدی و اخلاق اسلامی ضروری و حائز اهمیت است

بخش سوم: اهداف تحقیق

هدف اصلی

طراحی الگوی مدیریت استراتژیک اسلامی با تأکید بر آیات قرآن

اهداف فرعی

-شناسایی مفاهیم قرآنی مرتبط با مدیریت استراتژیک؛

-تطبیق مفاهیم قرآنی با مراحل تدوین ، اجرا و ارزیابی استراتژی؛

-ارائه الگوی مفهومی مدیریت استراتژیک اسلامی با ساختار منسجم؛

بخش چهارم: سؤالات تحقیق

۱-چه مفاهیم مدیریتی در آیات قرآن قابل شناسایی هستند ؟

۲- این مفاهیم چگونه با مراحل مدیریت استراتژیک (تدوین، اجرا، ارزیابی) تطبیق پذیرند؟

بخش پنجم: مبانی نظری

۱- تعریف و مفهوم مدیریت استراتژیک در ادبیات غربی

مدیریت استراتژیک فرآیندی است جامع و مستمر برای تعیین اهداف بلند مدت، تدوین سیاست‌ها و استراتژی‌ها، تخصیص منابع و ارزیابی عملکرد با توجه به محیط درونی و بیرونی سازمان. (فرد آر. دیوید، ۲۰۲۰).

در تعریف دیگری (هیل و جونز، ۲۰۱۳) مدیریت استراتژیک را فرآیندی جهت تحلیل فرصت‌ها و تهدیدهای محیطی و توانایی‌های درونی برای تدوین استراتژی‌هایی هماهنگ با رسالت سازمان و ایجاد مزیت رقابتی پایدار می‌دانند.

ویژگی‌های اصلی مدیریت استراتژیک عبارت‌اند از:

- جهت‌گیری بلند مدت؛
- تمرکز بر محیط رقابتی؛
- استفاده از تحلیل‌های جامع درون و برون‌سازمانی؛
- تصمیم‌گیری سطح بالا؛
- انعطاف‌پذیری در پاسخ به تغییرات محیطی؛

۲- مروری بر الگوهای معروف مدیریت استراتژیک

الف) تحلیل SWOT^۱

SWOT یکی از رایج‌ترین ابزارهای تحلیل موقعیت استراتژیک است که به شناسایی نقاط قوت، ضعف، فرصت‌ها و تهدیدها می‌پردازد (گورل^۲ و تات^۳، ۲۰۱۷). این مدل پایه‌ای برای تدوین استراتژی‌های سازگار با شرایط درونی و بیرونی سازمان است.

ب) مدل پورتر^۴ (تحلیل پنج نیروی رقابتی)

مایکل پورتر پنج نیروی رقابتی را معرفی کرد که صنعت را تحت تأثیر قرار می‌دهند: تهدید تازه واردها، قدرت چانه‌زنی تأمین‌کنندگان، قدرت چانه‌زنی مشتریان، تهدید کالاهای جایگزین و شدت رقابت درون صنعت. این مدل برای تحلیل جذابیت یک صنعت و تعیین راهبردهای رقابتی به کار می‌رود.

ج) کارت امتیازی متوازن

روبرت کاپلان^۵ و دیوید نورتون^۶ مدل BSC^۷ را برای ترجمه چشم‌انداز و استراتژی به عملکرد سازمانی طراحی کردند. این مدل چهار بُعد اصلی دارد: مالی، مشتری، فرآیندهای داخلی و یادگیری و رشد. مزیت آن، ترکیب شاخص‌های مالی و غیرمالی در سنجش عملکرد استراتژیک است.

۱- Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats

۲- Gürel

۳- Tat

۴- Porter

۵- Robert Kaplan

۶- David Norton

۷- Balanced Scorecard

(د) مدل چرخه استراتژیک جانسون^۱ و شولز^۲

این مدل شامل مراحل تحلیل موقعیت، انتخاب استراتژی و پیاده‌سازی استراتژی است. در این چارچوب، فرهنگ سازمانی، منابع، شایستگی‌ها و ذی‌نفعان نیز تحلیل می‌شوند (جانسون، شولز و ویتینگتون^۳، ۲۰۱۱).

۳- مدیریت اسلامی: تعریف، اصول و مبانی

تعریف مدیریت اسلامی

مدیریت اسلامی به معنای به‌کارگیری اصول و ارزش‌های اسلامی در اداره امور، هدایت منابع، تصمیم‌گیری و تحقق اهداف در چارچوب توحید و اخلاق اسلامی است (رضایی، ۱۳۹۷). این نوع مدیریت برخلاف رویکرد های سودمحور غربی، به جنبه‌های معنوی، عدالت محوری و آخرت‌گرایی توجه ویژه دارد.

بخش ششم: اصول مدیریت اسلامی

برخی اصول بنیادی در مدیریت اسلامی که ریشه در قرآن و سنت دارند، عبارت‌اند از:

۱- توحید: خداوند منشأ قدرت و هدایت است (طه: ۱۱۴).

۲- عدالت: رعایت انصاف در تصمیم‌گیری و عملکرد (نحل: ۹۰).

۳- شوری: مشورت با دیگران در امور (شوری: ۳۸).

۱- Johnson

۲- Scholes

۳- Whittington

۴- توکل : اعتماد به خدا پس از برنامه ریزی و تلاش (آل عمران : ۱۵۹).

۵- امانت داری و مسئولیت پذیری (نساء : ۵۸).

۶- رعایت تقوا در مدیریت منابع و روابط انسانی (توبه: ۳۶).

بخش هفتم: مبانی مدیریت اسلامی

جهانبینی توحیدی : هستی دارای غایت مشخصی است که باید مدیریت در راستای آن باشد .

انسان شناسی قرآنی : انسان موجودی دارای اختیار ، کرامت و مسئولیت پذیر است (اسرا : ۷۰).

اخلاق مداری : مدیریت باید متکی بر صداقت ، عدالت ، پرهیز از ظلم و فساد باشد.

آخرت محوری : هدف نهایی در مدیریت اسلامی ، رضایت الهی و سعادت اخروی است ، نه صرفاً سود مادی.

بخش هشتم: پیشینه پژوهش

۱- رضایی ، م . (۱۳۹۷)، مدیریت اسلامی ؛ مبانی ، اصول و فرآیندها

این کتاب به تشریح اصول و فرآیندهای مدیریت اسلامی پرداخته است . نویسنده با استفاده از منابع اسلامی و تجربیات مدیریتی ، مفاهیمی مانند عدالت ، شوری و توکل را به عنوان ارکان مدیریت اسلامی معرفی کرده است .

۲- نقیب زاده ، ا. (۱۳۸۲) ، مدیریت و رهبری در اسلام

پژوهشگر با بررسی سیره پیامبر اسلام و امام علی (ع)، اصول رهبری و مدیریت در اسلام را تحلیل کرده است. تمرکز این اثر بیشتر بر ویژگی های رهبری اسلامی است.

۳- سلیمانی، م. (۱۳۹۵)، تحلیل عناصر مدیریت در قرآن کریم

در این تحقیق عناصر مختلف مدیریتی مانند برنامه ریزی، سازماندهی، رهبری و کنترل در آیات قرآن تحلیل شده اند.

۴- حسینی، ف. (۱۳۹۸)، طراحی الگوی مدیریت جهادی با رویکرد قرآنی

در این پژوهش، الگویی از مدیریت جهادی مبتنی بر قرآن طراحی شده است که بر اصولی چون اخلاص، توکل، ولایت پذیری و کارآمدی تأکید دارد.

۵- بیکون ۱، آر. آی. (۱۹۹۶). اخلاق تجاری اسلامی

بی کن تلاش کرده اصول اخلاقی کسب و کار اسلامی را با استفاده از قرآن و سنت تبیین کند. پژوهش وی بیشتر بر اخلاق کسب و کار متمرکز است تا فرایندهای مدیریت استراتژیک.

مرور پژوهش های پیشین نشان می دهد بسیاری از مطالعات داخلی بر مبانی نظری مدیریت اسلامی یا اجزاء خاصی از آن تمرکز داشته اند (مثل رهبری یا اخلاق) و برخی پژوهش ها به تحلیل مفاهیم مدیریتی در قرآن پرداخته اند، اما این مفاهیم را در قالب یک مدل جامع و کارکردی برای مدیریت استراتژیک تدوین نکرده اند. پژوهش های خارجی نیز بیشتر بر ترجمه مفاهیم اسلامی به زبان نظریه های مدرن تمرکز دارند، نه طراحی الگویی بومی با ساختار قرآنی.

پژوهش حاضر در تلاش است با اتکا به آیات قرآن کریم و بهره گیری از روش تحلیل اسنادی، الگویی مفهومی، منسجم و کاربردی برای مدیریت استراتژیک اسلامی ارائه دهد. این تحقیق با تأکید خاص بر سه مرحله اصلی مدیریت استراتژیک (تدوین، اجرا، ارزیابی) در صدد است چارچوبی عملیاتی و در عین حال متکی بر مبانی دینی عرضه کند؛ امری که در مطالعات پیشین به طور کامل انجام نشده است.

بخش نهم: روش شناسی

پژوهش حاضر از نظر هدف، کاربردی است؛ زیرا تلاش دارد با استفاده از آموزه های قرآنی، الگویی بومی برای مدیریت استراتژیک ارائه دهد که قابلیت به کارگیری در سازمان های اسلامی را دارد. از نظر ماهیت و روش، تحقیق کیفی و توصیفی-تحلیلی است، زیرا از داده های متنی استفاده می کند و مبتنی بر تفسیر و استنتاج مفاهیم است.

داده های این پژوهش از طریق مطالعات اسنادی و کتابخانه ای گردآوری شده اند. منابع شامل آیات قرآن کریم، تفاسیر معتبر قرآن (مانند تفسیر المیزان، نمونه، مجمع البیان)، منابع مدیریت اسلامی و کتب مرجع مدیریت استراتژیک، مقالات علمی پژوهشی داخلی و خارجی در حوزه مدیریت و علوم اسلامی برای استخراج مفاهیم قرآنی مرتبط با مدیریت استراتژیک، تحلیل موضوعی آیات با کلید واژه هایی همچون برنامه ریزی، مشورت، عدالت، تدبیر، توکل و هدف گذاری انجام شده است.

در این پژوهش از تحلیل محتوای کیفی استفاده شده است. این روش امکان شناسایی، طبقه بندی و تفسیر مفاهیم کلیدی در متون دینی و مدیریتی را فراهم می سازد. فرایند تحلیل شامل:

۲) دسته بندی مفاهیم مدیریتی ؛

۳) تطبیق با مراحل مدیریت استراتژیک ؛

۴) طراحی چارچوب مفهومی پیشنهادی ؛

جامعه پژوهش شامل مجموعه ای از منابع قرآنی و مدیریتی است . برای این پژوهش ، نمونه گیری هدفمند صورت گرفته است و نمونه ها شامل :

○ تفاسیر قرآن : المیزان ، نمونه ، مجمع البیان ، نور ؛

○ منابع مدیریت اسلامی : آثار نویسندگانی مانند رضایی ، سلیمانی ، نقیبزاده ؛

○ منابع مدیریت استراتژیک غربی : دیوید ، هیل و جونز ، کاپلان و نورتون، پورتر ؛

انتخاب این منابع به دلیل جامعیت ، اعتبار علمی و استناد های فراوان آنها در پژوهش های پیشین انجام شده است.

بخش دهم: مدیریت استراتژیک مرتبط با مفاهیم قرآنی

مدیریت استراتژیک یکی از ارکان اساسی موفقیت سازمان ها و جوامع است که شامل برنامه ریزی ، اجرا و نظارت بر اهداف بلند مدت می شود . قرآن کریم به عنوان کتاب هدایت ، حاوی اصول و مفاهیم ارزشمندی است که می تواند مبنایی برای مدیریت استراتژیک باشد . در این مقاله ، به بررسی مفاهیم قرآنی مرتبط با مدیریت استراتژیک ، تطبیق آن با مراحل مدیریت و تبیین مصادیق قرآنی در تدوین ، اجرا و ارزیابی استراتژی ها می پردازیم.

قرآن کریم در دو آیه کلیدی بر اهمیت شورا تأکید فرموده است : در آیه ۱۵۹ سوره آل عمران می خوانیم « وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ » (در کارها با آنان مشورت کن) و در آیه ۳۸ سوره شورا آمده است « وَأْمُرْهُمْ شُورَىٰ يَبْنِيهِمْ » (و کارشان به صورت مشورتی است). این آیات به وضوح اصل شورا را به عنوان یکی از ارکان اساسی مدیریت اسلامی معرفی می کنند.

مشورت به عنوان یکی از ارکان تصمیم گیری استراتژیک ، موجب کاهش خطا ، افزایش مشارکت و تقویت روحیه تیمی می شود. در مدیریت استراتژیک ، تشکیل جلسات شورای راهبردی و استفاده از نظرات متخصصان ، از مصادیق این اصل قرآنی است.

در نظام مدیریت استراتژیک اسلامی ، مشورت کارکردهای متعددی دارد:

○ کاهش خطاهای تصمیم گیری از طریق بهره گیری از خرد جمعی ؛

○ افزایش مشارکت و تعهد کارکنان به سازمان ؛

○ تقویت روحیه تیمی و همبستگی سازمانی ؛

○ کشف راهکارهای نوآورانه از طریق تبادل نظر ؛

۲- برنامه ریزی و آینده نگری

قرآن کریم با بیان داستان حکیمانه حضرت یوسف (ع) ، الگویی بی نظیر از برنامه ریزی استراتژیک ارائه می دهد . در آیات ۴۷ تا ۴۹ سوره یوسف ، پیامبر الهی با تفسیر خواب پادشاه مصر ، برنامه ای هفت ساله برای ذخیره سازی غلات طراحی می کند تا از بحران قحطی پیشگیری نماید . این روایت قرآنی به روشنی اصول مدیریت پیشگیرانه را آموزش می دهد. آیه

۶۰ سوره انفال نیز با عبارت «وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ» بر آمادگی و برنامه‌ریزی تأکید می‌ورزد. در مدیریت استراتژیک اسلامی، آینده‌نگری و تدوین سناریوهای مختلف برای مواجهه با چالش‌های احتمالی، یک ضرورت انکارناپذیر است.

سازمان‌های اسلامی باید با الهام از این آموزه‌ها:

- تحلیل مستمر روندهای محیطی؛
- شناسایی تهدیدات و فرصت‌های آینده؛
- طراحی برنامه‌های عملیاتی کوتاه‌مدت و بلندمدت؛
- ایجاد سیستم‌های پایش و ارزیابی مستمر؛

بنابر این آینده‌نگری و تدوین استراتژی‌های پیشگیرانه، از اصول مدیریت استراتژیک است.

۳- اجرا

قرآن کریم در آیات متعددی بر اهمیت اجرای صحیح برنامه‌ها تأکید دارد. آیه ۱۰۵ سوره توبه می‌فرماید: «اعْمَلُوا فَسِيرَى اللَّهِ عَمَلِكُمْ» (عمل کنید که خدا عمل شما را می‌بیند)، که نشان‌دهنده مسئولیت‌پذیری و پاسخگویی در فرآیند اجراست. همچنین در آیه ۲۴۹ سوره بقره، سازماندهی منظم نیروهای طالبوت به عنوان الگویی برای نظم در اجرا معرفی شده است.

در مدیریت استراتژیک اسلامی ، اجرا باید دارای ویژگی های زیر باشد:

○ مسئولیت پذیری فردی و سازمانی ؛

○ نظم و تقسیم کار دقیق ؛

○ پیگیری مستمر و نظارت الهی ؛

○ پایبندی به اصول اخلاقی در تمام مراحل ؛

این رویکرد اجرایی تضمین می کند که استراتژی ها نه تنها به صورت نظری طراحی ، بلکه به شکل عملی و مؤثر پیاده سازی شوند. اجرای اسلامی برنامه ها ، موفقیت دنیوی و اخروی را تضمین می نماید.

۴- عدالت در مدیریت

قرآن کریم در آیات متعددی بر اصل عدالت تأکید ویژه دارد . در آیه ۵۸ سوره نساء می خوانیم : « إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ... وَأَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ » که دو رکن اساسی مدیریت را بیان می کند : امانتداری و عدالت . همچنین آیه ۹۰ سوره نحل « إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ » به صراحت فرمان الهی به اجرای عدالت را اعلام می دارد.

در نظام مدیریت استراتژیک اسلامی ، عدالت باید در تمام سطوح جاری شود:

○ عدالت توزیعی : تقسیم عادلانه منابع و فرصت ها ؛

○ عدالت رویه ای : رعایت انصاف در فرآیندهای تصمیم گیری ؛

○ عدالت تعاملی: رفتار منصفانه با ذی نفعان؛

○ عدالت ارزیابی: سنجش عملکرد به صورت عادلانه؛

سازمان های اسلامی با اجرای این اصل، نه تنها کارایی سازمانی را افزایش می دهند، بلکه رضایت الهی و اعتماد عمومی را نیز کسب می کنند. مدیریت عادلانه، رمز موفقیت پایدار سازمان ها در چارچوب ارزش های اسلامی است.

۵- نظارت و ارزیابی

قرآن کریم در آیه ۱۸ سوره حشر با عبارت « يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا... وَكُنْتُمْ أَنْفُسًا خَسِرًا » به روشنی اصل نظارت و ارزیابی را تبیین می نماید. این آیه مؤمنان را به بازنگری مستمر عملکرد و آمادگی برای آینده فرا می خواند. همچنین آیه ۱۴ سوره علق « أَلَمْ يَعْلَم بِأَنَّ اللَّهَ يَرَى » بر نظارت الهی بر تمام اعمال تأکید دارد.

در نظام مدیریت استراتژیک اسلامی، فرآیند نظارت و ارزیابی باید دارای ویژگی های زیر باشد:

○ پایش مستمر: ارزیابی دوره ای عملکرد بر اساس شاخص های کمی و کیفی؛

○ مسئولیت پذیری: پاسخگویی در قبال نتایج با توجه به نظارت الهی؛

○ اصلاح به موقع: بازنگری و بهبود استراتژی ها بر اساس بازخوردها؛

○ شفافیت: گزارش دهی دقیق و مبتنی بر واقعیت ها؛

این رویکرد نه تنها کارایی سازمانی را افزایش می دهد ، بلکه موجب تقویت تقوای سازمانی و رضایت الهی می گردد . سازمان های اسلامی با الگوگیری از این آیات می توانند به سیستم نظارتی جامع و اثر بخش دست یابند .

۶- رهبری و هدایت

قرآن کریم در آیه ۱۲۴ سوره بقره با عبارت « إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا » و در آیه ۲۴ سوره سجده با عبارت « وَجَعَلْنَا مِنْهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا » الگوی جامعی از رهبری استراتژیک اسلامی ارائه می دهد . این آیات نشان می دهد که رهبران الهی همچون حضرت ابراهیم (ع) دارای ویژگی های منحصر به فردی هستند:

- هدایتگری : ترسیم چشم انداز الهی برای سازمان ؛
 - مسئولیت پذیری : پاسخگویی در قبال خدا و مردم ؛
 - اخلاق مداری : پایبندی به ارزش های اسلامی در تمام تصمیمات ؛
 - تحول آفرینی : ایجاد تغییرات مثبت در راستای اهداف عالی ؛
- رهبر استراتژیک در نظام اسلامی باید همچون امام و پیشوا ، با ترکیب خرد مدیری و معنویت ، سازمان را به سمت تعالی هدایت کند . این نوع رهبری که آمیزه ای از کفایت مدیریتی و تقوای الهی است ، می تواند الگویی کامل برای مدیران مسلمان باشد.

۷- مسئولیت پذیری

آیات قرآن کریم پایه های محکمی برای مسئولیت پذیری سازمانی ترسیم می کنند. آیه ۳۸ سوره مدثر «كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِيْنَةٌ» به روشنی اصل پاسخگویی فردی را بیان می دارد. این آیه نشان می دهد هر مدیری در قبال تصمیمات و عملکرد خود مسئول است. آیه ۳۶ سوره اسراء «وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ» نیز بر لزوم تصمیم گیری آگاهانه و مبتنی بر دانش تأکید می کند. در نظام مدیریت اسلامی، مسئولیت پذیری دارای ابعاد مختلفی است:

- پاسخگویی در قبال خداوند (مسئولیت معنوی)؛
 - پاسخگویی در قبال ذی نفعان (مسئولیت اجتماعی)؛
 - پاسخگویی در قبال منابع سازمانی (مسئولیت مالی)؛
 - پاسخگویی در قبال تصمیمات اتخاذ شده (مسئولیت مدیریتی)؛
- این نگرش جامع، سازمان ها را به سمت شفافیت و کارایی بیشتر هدایت می کند.

۸- توسعه

قرآن کریم الگوی کاملی از توسعه متوازن ارائه می دهد. آیه ۷۷ سوره قصص «وَابْتَغِ فِيمَا آتَاكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ» بر توسعه همه جانبه تأکید دارد که هم جنبه مادی و هم معنوی را در برمی گیرد. آیه ۵۶ سوره اعراف «وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ» نیز پایه های توسعه پایدار را ترسیم می کند. در مدیریت استراتژیک اسلامی، توسعه دارای ویژگی های منحصر به فردی است:

- توجه همزمان به پیشرفت مادی و تعالی معنوی؛

○ رعایت عدالت در توزیع منابع و فرصت ها ؛

○ حفظ تعادل زیست محیطی و پرهیز از اسراف ؛

○ در نظر گرفتن منافع نسل های آینده ؛

این نگاه جامع به توسعه ، سازمان ها را در مسیر رشد پایدار و متوازن قرار می دهد .

بخش یازدهم: تطبیق مراحل مدیریت استراتژیک با مفاهیم قرآنی

بند اول: شباهت ها

مدیریت استراتژیک شامل سه مرحله اصلی است : تدوین استراتژی ، اجرای استراتژی و ارزیابی استراتژی .

۱- تدوین استراتژی (برنامه ریزی)

تدوین استراتژی در مدیریت نوین مبتنی بر تحلیل محیط داخلی (نقاط قوت / ضعف) و خارجی (فرصت / تهدید) است که با مدل هایی مانند (SWOT) دیوید و پورتر انجام می شود . از منظر اسلامی ، این فرآیند با تدبیر الهی همسو است ، چنانچه در آیه «وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَّا اسْتَطَعْتُمْ» (انفال : ۶۰) بر برنامه ریزی بلند مدت تأکید شده است . نمونه عینی این همگرایی ، برنامه ریزی ۷ ساله حضرت یوسف (ع) (یوسف : ۴۷- ۴۹) است که با تحلیل دقیق شرایط شبیه تحلیل (SWOT) و ذخیره سازی غلات ، بحران قحطی را مدیریت کرد .

در تدوین استراتژی اسلامی ، افزون بر ابزارهای مدیریتی ، مشورت (شورا) و توکل نقش محوری دارند . سیره پیامبر (ص) در جنگ خندق نشان دهنده تلفیق خرد جمعی (استفاده از نظر سلمان فارسی) و برنامه ریزی عملیاتی است . این الگو ثابت می کند که تدوین استراتژی

کارآمد ، نیازمند تلفیق دانش مدیریتی (مانند تحلیل رقابتی) و ارزش های الهی (مانند عدالت و امانتداری) است تا هم موفقیت مادی و هم رضایت معنوی حاصل شود.

۲- اجرای استراتژی

بر اساس مدل کارت امتیازی متوازن (BSC) کاپلان و نورتون ، اجرا نیازمند همسویی اهداف با عملیات و سنجش عملکرد است . این مفهوم با آیه « اَعْمَلُوا فَسَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ » (توبه: ۱۰۵) که بر مسئولیت پذیری و نظارت الهی تأکید دارد ، همخوانی کامل دارد . نمونه عینی این هماهنگی در ساخت کشتی نوح (ع) دیده می شود که ترکیبی از برنامه ریزی دقیق (ذخیره سازی منابع ، تقسیم کار) و توکل بر خدا بود.

مدل "S ۷ مکیزی" نیز با تأکید بر هماهنگی بین استراتژی ، ساختار و سیستم ها ، در سیره پیامبر (ص) در جنگ بدر تجلی یافت . ایشان با تقسیم مسئولیت ها بر اساس تخصص (مانند گروه تیراندازان در کوه أُحُد) و ایجاد ساختار فرماندهی منسجم ، الگویی از اجرای اثر بخش استراتژی ارائه دادند . این رویکرد ، تلفیق خرد مدیری و ارزش های الهی را نشان می دهد . بهترین اجرای استراتژی زمانی محقق می شود که سازمان ها اهداف عملیاتی مبتنی بر (BSC) را با مسئولیت پذیری اخلاقی (مطابق سوره توبه : ۱۰۵) و ساختار شفاف (الهام گرفته از سیره نبوی) ترکیب کنند.

۳- ارزیابی استراتژی

ارزیابی استراتژی در مدیریت نوین مبتنی برپایش عملکرد با ابزارهایی مانند KPI^۱ و PDCA^۱ و تطبیق نتایج با اهداف تعیین شده است. این فرآیند در چارچوب اسلامی با آیه «

۱ Key Performance Indicator

وَلْتَنْظُرْ نَفْسٌ مَّا قَدَّمَتْ لِغَدٍ (حشر: ۱۸) که بر بازنگری مستمر اعمال تأکید دارد ، همسو است. نمونه قرآنی این ارزیابی ، سرنوشت قوم سبا (سبأ: ۱۵-۱۶) است که پس از نابودی سد شان ، عملکرد شان مورد قضاوت الهی قرار گرفت.

از دیدگاه مدیریتی ، مدل هایی مانند کارت امتیازی متوازن (کاپلان و نورتون ، ۲۰۰۱) و ارزیابی ۳۶۰ درجه ، ابزارهای کلیدی برای سنجش اثربخشی استراتژی ها هستند . در سیره نبوی ، بازخوردگیری پس از جنگ احد (با تحلیل خطاهای تاکتیکی) نمونه ای از ارزیابی عملیاتی است . همچنین حدیث امام علی (ع): « حاسبوا أنفسکم قبل أن تحاسبوا » (محاسبه پیش از حسابرسی) فرهنگ خود ارزیابی را تقویت می کند .

ترکیب ابزارهای کمی (مانند گزارش های مالی) با ارزش های اخلاقی (مانند عدالت در ارزیابی) رویکردی جامع برای تضمین بهبود مستمر استراتژی ها ایجاد می کند.

بند دوم: تفاوت ها

مدیریت استراتژیک به عنوان یک دانش مدرن و مفاهیم مدیریتی قرآنی ، اگرچه در برخی اصول عملیاتی (مانند برنامه ریزی و نظارت) مشترکند ، اما در مبانی فلسفی ، چارچوب اخلاقی و اهداف نهایی تفاوت های بنیادینی دارند . این تفاوت ها ریشه در جهان بینی متفاوت این دو پارادایم دارد. در زیر به بررسی جزئیات این تفاوت ها می پردازیم :

* مبانی فلسفی و جهان بینی

- **مدیریت استراتژیک** : مبتنی بر عقلانیت ابزاری و فلسفه سکولار است. تمرکز اصلی آن بر بهینه سازی منابع ، رقابت و دستیابی به سود مادی استوار است . برای مثال مدل‌هایی مانند SWOT و تحلیل پنج نیروی پورتر، ابزارهایی برای غلبه بر رقبا هستند .

- **مفاهیم قرآنی** : ریشه در توحید و ربوبیت الهی دارد . مدیریت در این چارچوب ، امانت الهی (أمانة) محسوب می شود (آیه ۷۲ سوره احزاب). هدف اصلی ، تحقق اراده خداوند در زمین است ، نه صرفاً سود مادی. در داستان حضرت یوسف (ع) (سوره یوسف ، آیات ۴۷-۵۵) ، برنامه ریزی برای ذخیره سازی غلات نه تنها برای رفاه مادی ، بلکه برای تحقق عدالت و جلوگیری از فساد اجتماعی انجام شد.

*اهداف و غایت شناسی

- **مدیریت استراتژیک** : موفقیت را با شاخص های کمی مانند سودآوری ، سهم بازار یا بازده سرمایه می سنجد .

- **مفاهیم قرآنی** : موفقیت در ترکیب رضایت الهی ، عدالت اجتماعی و پایداری تعریف می شود . آیه ۷۷ سوره قصص می فرماید : ﴿وَابْتَغِ فِيمَا آتَاكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ﴾ (در آنچه خدا به تو داده ، سرای آخرت را بجوی) . پیامبر (ص) در تقسیم غنائم جنگ خیبر ، علاوه بر رعایت عدالت (توزیع عادلانه) به تقویت همبستگی اجتماعی و کاهش فقر توجه داشتند.

*روش های تصمیم گیری

-مدیریت استراتژیک : از داده های کمی و ابزارهای تحلیلی مانند PESTEL ، ماتریس BCG^۱ استفاده می کند .

-مفاهیم قرآنی : تصمیم گیری بر پایه مشورت (شورا) ، تقوا و عدالت است . آیه ۱۵۹ سوره آل عمران می فرماید : ﴿وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ﴾ (در کارها با آنان مشورت کن) . پیامبر (ص) در جنگ احد ، با وجود پیش بینی خطرات ، به دلیل اصرار برخی جوانان ، نظر خود را تغییر دادند که نشان دهنده تعادل بین تحلیل منطقی و احترام به خرد جمعی است .

*مفهوم رهبری و مسئولیت پذیری

-مدیریت استراتژیک : رهبری را مبتنی بر نفوذ ، کارایی و تخصص می داند .

-مفاهیم قرآنی : رهبری خدمت گزارانه و مبتنی بر اخلاق است . آیه ۱۲۴ سوره بقره می فرماید : ﴿إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا﴾ (من تو را پیشوای مردم قرار دادم) . امام علی (ع) در نامه ۵۳ نهج البلاغه به مالک اشتر تأکید می کنند: «مهربانی با مردم را پیشه خود ساز و بر آنان سخت مگیر»

*مسئولیت اجتماعی و پایداری

-مدیریت استراتژیک : مسئولیت اجتماعی سازمان (CSR^۲) را اغلب به عنوان ابزاری برای بازاریابی یا افزایش اعتبار می بیند.

^۱ - Boston Consulting Group

^۲ - Corporate social responsibility

- مفاهیم قرآنی: مسئولیت اجتماعی، تکلیف دینی و بخشی از عبادت است. آیه ۵۶ سوره اعراف می‌فرماید: «وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا» (پس از اصلاح زمین، در آن فساد نکنید). وقف‌های اسلامی در تاریخ تمدن اسلام (مانند بیمارستان‌ها و مدارس) نمونه‌ای از مسئولیت اجتماعی پایدار هستند.

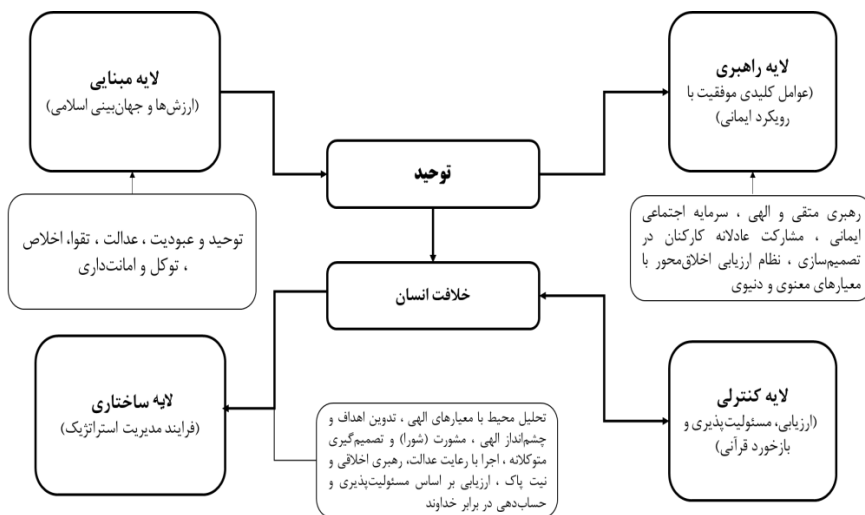
*ارزیابی و پاسخگویی

- مدیریت استراتژی: ارزیابی مبتنی بر گزارش‌های مالی و شاخص‌های عملکردی (KPI)^۱ است.

- مفاهیم قرآنی: ارزیابی در دو سطح دنیوی (نظارت اجتماعی) و اخروی (حساب الهی) انجام می‌شود. آیه ۱۸ سوره حشر می‌فرماید: «وَلْتَنْظُرْ نَفْسٌ مَّا قَلَّمَتْ لِغَدٍ» (هرکس باید بنگرد که برای فردایش چه پیش فرستاده است). سیره امام علی (ع) در محاسبه دقیق بیت المال و بازگرداندن اموال عمومی به مردم، نمونه‌ای از پاسخگویی الهی-اجتماعی است.

^۱ -Key Performance Indicator

بخش دوازدهم: الگوی پیشنهادی

الگوی پیشنهادی این پژوهش بر مبنای مفاهیم قرآنی، آموزه های اسلامی و تطبیق با ساختار کلاسیک مدیریت استراتژیک طراحی شده است. این الگو شامل چهار لایه کلیدی است:

۱- لایه مبنایی (ارزش ها و جهان بینی اسلامی)

۲- لایه ساختاری (فرایند مدیریت استراتژیک)

۳- لایه راهبری (عوامل کلیدی موفقیت با رویکرد ایمانی)

۴- لایه کنترلی (ارزیابی، مسئولیت پذیری و بازخورد قرآنی)

در قلب این مدل، «توحید» به عنوان اصل بنیادین و «خلافت الهی انسان» به عنوان مأموریت کلان انسان و سازمان جای دارد. این ارزش ها جهت دهنده تمام تصمیمات و اقدامات راهبردی اند.

بخش سیزدهم: توضیح اجزای مدل پیشنهادی

الف) ارزش‌های بنیادین

- توحید و عبودیت : همه استراتژی‌ها در چارچوب رضایت الهی و مسئولیت در برابر خداوند تنظیم می‌شوند (نساء : ۱، انعام : ۱۶۲).
- عدالت : معیار تصمیم‌گیری و تخصیص منابع (نحل : ۹۰).
- تقوا، اخلاص، توکل و امانت داری : عناصر اصلی سرمایه معنوی سازمان.

ب) فرایند مدیریت استراتژیک در مدل اسلامی

۱- تحلیل محیط با معیارهای الهی

شامل بررسی فرصت‌ها و تهدیدها از منظر اخلاقی، الهی و اجتماعی

۲- تدوین اهداف و چشم‌انداز الهی

چشم‌انداز باید در راستای «خلافت الهی» و اصلاح اجتماعی باشد.

نمونه : حضرت یوسف (ع) هدف خود را اصلاحگری بیان می‌کند : "إِنِّي أُرِيدُ أَنْ أَصْلِحَ مَا اسْتَطَعْتُ" (هود : ۸۸)

۳- مشورت (شورا) و تصمیم‌گیری متوکلاانه

برگرفته از آیه : "وَأْمُرْهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ" (شوری : ۳۸) و "فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ" (آل عمران : ۱۵۹)

۴- اجرا با رعایت عدالت ، رهبری اخلاقی و نیت پاک

۵- ارزیابی بر اساس مسئولیت پذیری و حساب دهی در برابر خداوند

"وَقَفُّوهُمْ إِنَّهُمْ مُسْتُوْلُونَ" (صافات : ۲۴)

ج) عوامل کلیدی موفقیت در الگوی اسلامی

- رهبری متقی و الهی (امامت الهی) : الگوی رهبری مبتنی بر صبر، علم ، تقوا (سجده : ۲۴)؛
- سرمایه اجتماعی ایمانی (صداقت ، وفاداری ، اخلاص)؛
- پویایی فرهنگی-ارزشی سازمان بر مبنای اصول قرآنی؛
- مشارکت عادلانه کارکنان در تصمیم سازی (شورا)؛
- نظام ارزیابی اخلاق محور با معیارهای معنوی و دنیوی؛

بخش چهاردهم: مقایسه با مدل های غربی

درحالی که مدل های غربی اغلب بر سودآوری و مزیت رقابتی متمرکز هستند ، مدل اسلامی تعادل بین دنیا و آخرت ، فرد و جامعه ، اخلاق و بهره وری را مد نظر قرار می دهد.

بند اول: قابلیت های اجرایی و نقاط قوت مدل اسلامی

الف) قابلیت های اجرایی

- انعطاف پذیری در سازمان های دینی ، فرهنگی و اجتماعی؛

- قابلیت تطبیق با سیستم‌های راهبری اسلامی (مانند نظام وقف ، حاکمیت اسلامی ، مؤسسات دینی)؛

- استفاده از ابزارهای مشارکتی اسلامی نظیر شورا ، همکاری ، آگاهی و بصیرت ؛

ب) نقاط قوت

- تقویت سرمایه معنوی و انگیزشی کارکنان؛
- ارتقاء اعتماد درون‌سازمانی و مشروعیت بیرونی؛
- استحکام اخلاق سازمانی در کنار اثربخشی استراتژیک؛
- ایجاد پیوستگی بین هدف‌های سازمان و آرمان‌های ایمانی جامعه اسلامی؛
- مقابله با چالش‌های اخلاقی و فساد اداری از طریق نظارت الهی (خودکنترلی)؛

مدل مدیریت استراتژیک اسلامی پیشنهادی این پژوهش ، مدلی جامع ، الهام گرفته از آموزه های قرآنی ، ارزش محور و قابل تطبیق با سازمان‌های اسلامی است . این الگو تلاش می کند ضمن بهره مندی از چارچوب های علمی مدیریت ، نگاهی معنوی ، مسئولانه و متعادل در فرایند برنامه ریزی و تصمیم سازی راهبردی ارائه دهد . چنین الگویی ظرفیت بالایی برای پیاده سازی در نظام های مدیریتی اسلامی با هدف تحقق توسعه پایدار معنوی و مادی دارد.

پاسخ به سوالات

۱- چه مفاهیم مدیریتی در آیات قرآن قابل شناسایی هستند؟

قرآن کریم شامل مفاهیم مدیریتی ارزشمندی است که می توانند اساس نظام مدیریت اسلامی قرار گیرند. از جمله:

-تدبیر (برنامه ریزی): «يُدَبِّرُ الْأَمْرَ» (سجده: ۵) نشان دهنده اهمیت برنامه ریزی الهی است.

-شورا (مشورت): «وَشَاوِرْهُمْ» (آل عمران: ۱۵۹) بر مشارکت در تصمیم گیری تأکید دارد.

-عدل (انصاف): «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ» (نحل: ۹۰) عدالت را پایه مدیریت می داند.

-امانت (مسئولیت پذیری): «إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ» (احزاب: ۷۲) مسئولیت مدیران را یادآور می شود.

-رهبری: «إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً» (بقره: ۳۰) الگوی رهبری خدمتگزار را ارائه می دهد.

این مفاهیم، مدیریتی الهی و اخلاق محور را ترویج می کنند.

۲- این مفاهیم چگونه با مراحل مدیریت استراتژیک (تدوین، اجرا، ارزیابی) تطبیق پذیرند؟

ردیف	مراحل مدیریت استراتژیک	مفاهیم قرآنی مرتبط	تطبیق پذیری
۱	تدوین استراتژی (برنامه ریزی)	تدبیر، شورا، عدل	تدبیر: برنامه ریزی دقیق مانند تدبیر الهی
			شورا: استفاده از نظرات کارشناسان در تدوین استراتژی
			عدل: توجه به منافع همه ذی نفعان
۲	اجرای استراتژی	امانت، رهبری، بهره وری	امانت: مسئولیت پذیری در اجرا
			خلافت: رهبری خدمتگزار برای هدایت تیم
			بهره وری: بهره وری و توسعه منابع
۳	ارزیابی استراتژی	محاسبه، قسط	حساب: پایش عملکرد
			-قسط: ارزیابی عادلانه نتایج

نتیجه گیری

پژوهش حاضر با هدف طراحی الگوی مدیریت استراتژیک اسلامی با تأکید بر آیات قرآن کریم انجام شد. در این تحقیق، سعی شد تا با بهره گیری از مفاهیم قرآنی و تفسیر آنها در

چارچوب مدیریت استراتژیک ، مدلی بومی ، جامع و ارزش مدار برای مدیریت سازمان ها در جوامع اسلامی طراحی شود . در نهایت ، مدل پیشنهادی به طور مشخص بر اساس آموزه های قرآنی و اسلامی به ویژه اصولی مانند توحید ، عدالت ، مشورت ، رهبری اخلاقی ، پاسخگویی و نظارت به عنوان مبنای فکری و ساختاری مدیریت استراتژیک قرار گرفت .

نتایج تحقیق نشان داد که قرآن کریم از مفاهیم مدیریتی فراوانی برخوردار است که می توانند به طور عملی در فرآیندهای مدیریت استراتژیک به کار گرفته شوند . مفاهیمی مانند مشورت (شوری : ۳۸) ، برنامه ریزی (یوسف : ۴۷) ، عدالت (نحل : ۹۰) ، رهبری متقی (سجده : ۲۴) و نظارت الهی (صافات : ۲۴) به طور کامل با مراحل تدوین ، اجرا و ارزیابی استراتژی ها تطابق دارند و می توانند راهگشای مدیران در اتخاذ تصمیمات استراتژیک صحیح و اخلاقی باشند .

الگوی پیشنهادی این تحقیق شامل چهار لایه اصلی بود : لایه اول ، ارزش های بنیادین که بر پایه اصول اسلامی قرار دارد ؛ لایه دوم ، فرآیندهای استراتژیک که به برنامه ریزی و تصمیم گیری در سازمان ها مربوط است ؛ لایه سوم ، راهبری و رهبری اسلامی که شامل رهبری متقی و اخلاقی می شود و لایه چهارم ، سازوکارهای کنترلی که شامل نظارت ، پاسخگویی و ارزیابی عملکرد است . این مدل به طور ویژه بر مبنای مشارکت جمعی ، مسئولیت پذیری و عدالت در تصمیم گیری تأکید دارد .

در مقایسه با مدل های غربی ، الگوی مدیریت استراتژیک اسلامی ارائه شده ، از نظر تکیه بر اصول اخلاقی و معنوی ، ظرفیت بالایی برای ایجاد توازن میان اهداف مادی و معنوی دارد . این ویژگی ها می تواند در فرآیندهای مدیریتی سازمان ها و نهاد های اسلامی در سطوح مختلف مؤثر واقع شود و به تحقق اهدافی چون تعالی اخلاقی ، اجتماعی و اقتصادی کمک

کند. در نهایت، این تحقیق می تواند مبنای تحقیقات و مطالعات بیشتر در زمینه تطبیق اصول اسلامی با علوم مدیریتی قرار گیرد و زمینه های جدیدی برای پژوهش در حوزه های مختلف مدیریت اسلامی، منابع انسانی و ارزیابی استراتژیک فراهم آورد.

منابع و مآخذ

۱. قرآن کریم.
۲. بیکن، آر. آی. (۱۹۹۶). اخلاق کسب و کار اسلامی. لندن: انتشارات روتلج.

۳. پورتر، ام (۲۰۰۸). پنج نیروی رقابتی که استراتژی را شکل می دهند. هاروارد بیزینس ریویو.
۴. پورتر، ام. ای. (۱۹۸۰). استراتژی رقابتی: تکنیک هایی برای تحلیل صنایع و رقبا. انتشارات: فری پرس.
۵. جانسون، جی، شولز، کی و ویتینگتون، آر. (۲۰۱۱). کاوش در استراتژی. پیرسون اجو کیشن.
۶. حسینی، ف. (۱۳۹۸). طراحی الگوی مدیریت جهادی با رویکرد قرآنی. ناشر: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
۷. دیوید، اف. آر. (۲۰۲۰). مدیریت استراتژیک (مفاهیم و موارد). انتشارات: پیرسون.
۸. رضایی، محمد، ۱۳۹۷ ش. مدیریت اسلامی؛ مبانی، اصول و فرآیندها. تهران: انتشارات سمت.
۹. سلیمانی، م. (۱۳۹۵). تحلیل عناصر مدیریت در قرآن کریم. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
۱۰. طباطبایی، سید محمدحسین، ۱۴۱۷ ق، المیزان فی تفسیر القرآن، قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.

۱۱. طبرسی، فضل بن حسن، ۱۳۷۹ ش. مجمع البیان فی تفسیر القرآن، تهران: ناصر خسرو.
۱۲. قرائتی، محسن، ۱۳۸۳ ش. تفسیر نور، تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن.
۱۳. کاپلان، آر. اس و نورتون، دی. پی. (۱۹۹۶). کارت امتیازی متوازن: تبدیل استراتژی به عمل. انتشارات: دانشکده بازرگانی هاروارد.
۱۴. گورل، جی و تات، اچ. (۲۰۱۷). استراتژی‌های سازمانی مدرن. انتشارات: هاروارد بیزینس ریویو.
۱۵. مکارم شیرازی، ناصر، ۱۳۷۴ ش. تفسیر نمونه، تهران: دارالکتب اسلامی.
۱۶. نقیب‌زاده، احمد. (۱۳۸۲). مدیریت و رهبری در اسلام. قم: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
۱۷. هیل، سی، و جونز، جی. (۲۰۱۳). نظریه مدیریت استراتژیک: یک رویکرد یکپارچه چنگاز.